

"שלא תישאר בשירים שלך הדמעה"

שיחה עם המשוררת רבקה בסמן בן־חיים*

לא יכול להיות שיר שלא נשאר בו משהו מהנפש. איזו עקבה. אחרת אתה לא כותב. איך אתה מתחיל לכתוב? כשמשוהו מדליק לך את הנפש. אני חיה עם כל כך הרבה שאינם, וצער יש לי. אבל אני אומרת שיש גם בי, כנראה, האמנות הזאת לשרוד. וליצור. ולהשאיר עקבה.

■ **דורי מנור:** הבחירה שלך כאן בישראל לכתוב ביידיש היא בחירה אמיצה מאוד. כמעט דון קישוטית. איך את מסבירה את זה לעצמך?

רבקה בסמן בן־חיים: נכון. אני אסביר, אני לא יודעת. אני מסבירה לפעמים לעצמי, ראשית כול, את נולדת, אני נולדתי בשפה. השייכות אל המשפחה, אל המורים בבית ספר יידיש, ויותר מאוחר – השייכות והקרבה אל דורות דוברי – ויוצרי – יידיש, שהטמינו בשפה קודים של חכמה, של מוסר. כשאני כבר כן הבנתי.

ופעם מישוהו שאל אותי, והרבה פעמים – למה? לא יבינו אותך. השיר יישאר אילם. אמרתי לו מה, אני ככה חשבת, שדמיינתי לעצמי שהסופר, המשורר, הוא יורש ירושה לא פשוטה, גדולה. וחשבת, זה מזכיר לי להקת ציפורים שנוודת ממקום למקום, ורבות מהציפורים נשארות בדרך ולא מגיעות, אבל מי שכן הגיעה, אז את הזיכרון עליהם צריך לשמר.

■ **דורי:** כשקראתי קצת על הילדות שלך, ראיתי שאת באה מבית לא דתי בכלל בעצם. אפילו לא ממש מסורתית.

רבקה: בית מאוד עממי, יידישי, בית צעיר. זה היה בית פשוט שהתעניין יותר בתרבות. אבא תמיד שאל אותי [ביידיש] מתי אני אפסיק לדבר בחרוזים?

■ **דורי:** מתי תתחילי לדבר כמו בן אדם.

רבקה: כמו בן אדם, מתי. זה קסם לי. כשהיו אומרים מילה שמצאה חן בעיניי, כשהייתי שומעת, הייתי מוסיפה לה חרוז. אבא היה אדם משכיל. אהב לקרוא, אהב ספרים, אהב ספר. הוא עבד בבנק, כמנהל בנק.

* השיחה נערכה במסגרת "סופרים קוראים" וניתן לצפות בה ביוטיוב. במאי הסרט: אייל רונן.

■ דורי: בנק ליטאי?

רבקה: ליטאי, לא היה יידי, ודאי. היה כנראה עובד מאוד מוכשר, כי הוא קיבל אחר כך העלאה, ועברנו לקובנה.

■ דורי: היית מגדירה את הילדות שלך כמאושרת?

רבקה: קשה להגדיר מאושר כשאין לך אימא.

■ דורי: בת כמה היית כשאימא נפטרה?

רבקה: בת שש, משהו כזה. כעבור כמה שנים, כשאבא נשא אישה, מאוד בסדר, וביקש שאקרא לה אימא, עשיתי את זה בקושי רב. היה קשה מאוד, אבל היא הייתה ראויה, ועשיתי את זה. אחר כך נולד אח קטן שנספה בשואה. אז, בעצם האושר, אם אפשר –

רציתי לבנות לי עולם

רָצִיתִי לְבָנוֹת לִי עוֹלָם
בְּלִי פְצָעִים, בְּלִי קוֹצִים
אֶךְ כָּל מִי שֶׁעָזְרוּ לִי, כָּל־
נַעֲלָמוֹ וְאִינָם
נוֹתַרְתִּי לְבַד וְעָמִי
עֵץ הָעוֹמֵד בַּפְּרִיחָה –
בְּנִיתִי לִי אֶת עוֹלָמִי
בְּשִׁירָה.

(מיידיש: רבקה בסמן בן-חיים)

*

באתי ביום שישי האחרון לפני פרוץ המלחמה, באתי הביתה אל משפחה, וביום ראשון בבוקר כבר לא היה אפשר היה לחזור ופרצה מלחמה, ושם הכול התחיל. אימא, אבא, אהרל'ה אחי ואני. כי לא היה אפשר היה להתקדם, רצינו להגיע יותר פנימה, לרוסיה, ברית המועצות, ואי אפשר היה כבר, אז נשארנו. לאימא הייתה שם קרובת משפחה, אנחנו נשארנו אצלה, ואז התחיל כבר הפרק של הגטו.

אנחנו בגטו היינו, אני חושבת, כמעט שנתיים, משהו כזה. כן. וכשחיסלו את הגטו, אחרי הרבה אקציות, אחרי כל מיני אירועים כאלה, כבר העבירו את אלה מהגטו, את כולנו, גם אנחנו, לכל מיני מחנות, מקומות. שם קרה הפירוד, שם זה קרה – את אבא לקחו, את אחי ממש חטפו מידי.

■ דורי: בן כמה הוא היה?

רבקה: שמונה. אימא הייתה בשוק, היא בכלל לא – ואני ניסיתי לרוץ אחריו אז קיבלתי עם רובה, ככה. וחזרתי ולקחו אותו ונשארנו שתינו, ואז לקחו אותנו לקייזרוואלד, בריגה.

■ דורי: מה זה קייזרוואלד?

רבקה: קייזרוואלד זה בריגה, ושם היה בית חרושת AEG של מכשירי חשמל. הייתה לנו קבוצת נשים קצת, ככה, יצירתיות. הייתה רקדנית הידועה בכל העולם, מוסיקה דייכס. מוסיקה זה היה שם ידוע, ופלורה רום הייתה, וצירל'ה, זמרת הייתה, ואני כתבתי שירים. ופלורה, היא ייסדה בעצם, כשבלילה, כשהיינו חוזרות רעבות, עייפות, מהעבודה. אחד שמר למטה, וכל אחד נתן משהו מעצמו, בשקט. ועליי הוטל שיר.

■ דורי: כל יום שיר?

רבקה: כל יום, אבל לא כל יום יכולתי לעשות את זה. ואני כתבתי במחנה ואיכשהו הוצאתי. זה סיפור. גם כמה בפה, עם פלסטר ככה, לא היה לנו מה לכתוב, לא עם מה. בבית חרושת היינו מוצאים חתיכות נייר. אני הייתי רוצה את השיר שכתבתי אז על מדרגות, ביידיש כמובן. זה היינו אומרים כי הלכנו לעבודה, עלינו לעבודה וחזרנו מהעבודה. השיר הזה נכתב ב־42 בקייזרוואלד, ואני כותבת פה ככה. זכרתי אותו כי לא – אחר כך זכרתי את זה ורשמתי מיד כי אחרת לא הייתי –

טרעפ*

די זון איז העל,
די זון איז אנדערש
ווי טרעפ פֿאַרזונקענע
אין פיין,
און ידער טרעפ
אַ טאָג פֿון וואַנדער
וואָס שלעפֿן מיך
טאָג אויס טאָג איין.
צעמענטענע און קאַלטע, גרויע
פֿאַרשילנגן אַלץ
וואָס רעדט פֿון גליק,
איך שלעפֿ זיך
און מיט מיר מיין טרויער
פֿרימאַרגן אַהין,
ביי נאַכט צוריק.
צי וועל איך קענען איין מאָל פֿרילינג

* תרגום מילולי:

[השמש בהירה, / אינה כמו המדרגות / השקועות בכאב, / וכל מדרגה / היא יום נדודים / הן גוררות אותי, / מיום ליום. / מדרגות מבטון, אפורות וקרות / הן בולעות כל / מה שדוֹבֵר בו אושר, אני נשרכת / ואבלי נשָׁרֵךְ אֵתִי, / עם שחר אצא / ובלילה אשוב. / האם עוד אדע את האביב? / אשאר עוד עומדת באחרונת המדרגות: / ואקרא בכל לב: / אין עוד מדרגות!]

בנים לעצטן טרעפל בלייבן שטיין
און אויסרויפֿן פֿון גאנצן האַרצן:
ס'איז מער קיין טרעפֿ ניטאָ צו גיין!

אם לא פלורה רום, שהיא ממש חיזקה אותנו, כי נראה שלאמנות יש כמה אולי להבטיח חיים. ובהחלט, זה חיזק אותנו. אנחנו פשוט נשארו בני אדם עם זה.

■ דורי: מה קורה אחר כך? כמה זמן את נמצאת שם בקיזורואלד?

רבקה: אנחנו היינו הרבה זמן שם, אני חושבת היינו עד שנת 44, סוף 44. ואז היה, קרה דבר מזעזע – כי הרוסים התקרבו, והגרמנים התחילו לרוץ ולהימלט מהמקומות, אבל אותנו לא השאירו. לקחו אותנו למארש המוות. והובילו לדנציג. והרבה מאוד הטביעו גם שם.

■ דורי: זאת בעצם צעדה של מאות קילומטרים.

רבקה: מאות. בכפור, כמעט בלי בגד. כשאנחנו צועדים, ואני רואה בשולי הדרך, זה כבר היה כמעט לילה, מונחת גופה של אישה. קפואה. אז אמרנו, אני יוצאת. שנקפא בעמידה אולי, לא ככה. הייתי עם חברה שלי, שמשמה נשארו גם אחר כך, ואמרתי, בואו נרוץ, נצא. זה היה לילה. ואנחנו רצנו, היינו די בסוף של השורות, וירו, ואני קיבלתי שריטה רק ברגל. ונמלטנו בברומברג ונכנסנו שם לבית שכבר לא היה אף אחד. רק על הקיר היה צילום גדול של היטלר שקיבל אותנו כשנכנסנו. גרו פה נאצים. ואנחנו נכנסנו למרתף. ובאה אישה מאוד מאוד זקנה, גרמנייה, ואנחנו אמרנו לה שאנחנו פולניות שברחנו ממחנה. אז היא הסתכלה בי ואמרה בגרמנית, אני לא אשכח: פעם ראשונה אני רואה פולנייה עם עיניים שחורות. בקיצור, אבל כנראה פחדה כבר, היא לא הסגירה אותנו.

אם אנחנו מדברים על ייסורים, על תלאות, על זוועות – אחת הזוועות הייתה הרעב. זה קשה לתאר. יש לי שירים מפה – עד היום, כשיש הכול, ואני נזכרת בזה, אז לא עוזר שום דבר, לא המרק החם, לא לחם. למה אנחנו עוד רעבים עד היום, אפילו כשיש הכול? קשה להסביר את הדרייב הזה. אבל פשוט, כנראה, הרצון לחיות.

שיחה בין עץ מלא פריחה לבין פרח בודד

מה בַּצַּע לָךְ בַּשִּׁפְעַ פְּרָחִיד?
כְּשִׁיבְלוֹ תִּהְיֶה מְכַעֵר –
כִּךְ דָּבַר אֶל הָעֵץ פֶּרֶחַ קָטָן
יְחִיד, שֶׁבְּקִשְׁי נֹתֵר.

הָעֵץ שֶׁתָּק, מִתְהַדָּר בְּהוֹדוֹ,
מִפְגִּין אֶת סִגְלוֹת חֲמִדָּתוֹ,
אֶךְ כְּשֶׁפִּיּוֹ שֶׁל הָעֵץ אָבֵד

מה גדל הדרו של אותו
הפרח שצמח לו לבד.

(מיידיש: חמוטל בריוסף)

■ דורי: מה את זוכרת מהגטו כזיכרון חי במיוחד?

רבקה: זוכרת שפגשתי את סוצקבר בגטו.

■ דורי: סוצקבר המשורר. אולי נגיד עליו מילה או שתיים.

רבקה: סוצקבר המשורר המיוחד, היחיד.

■ דורי: אברהם סוצקבר נולד ב־1913, קרוב לוולנה. הוא כבר היה מוכר אז, כשהיית בגטו?

רבקה: הכירו אותו היטב בוולנה. איך אני בכלל נפגשתי? דווקא הודות להיכרות שידעו, אז התחילו לפרסם אחד לשני שיהיו ערבי שירה. בגטו. ולשם אני ודאי באתי, ושמעתי אותו. וכשזה חזר על עצמו כמה פעמים, אז הכרתי אותו יותר. וסיפרתי לו שאני גם כן כותבת, אבל גם בליטאית. ואז הוא נזעם ואומר, שתכתבי בידיש, למה לך. אבל אני לא אשכח שאמר לי – שלא תישאר בשירים שלך הדמעה. שלא תישאר. זה הוא אמר לי. אני לא כל כך תפסתי, אבל במשך השנים חשבתי על זה, והכרתי אותו יותר. היינו מדברים ככה, הוא התעניין, ואני הייתי יוצאת מערבי השירה שהוא הקריא, זה היה בדירות מלא אנשים.

■ דורי: פשוט בדירה? איך זה נראה?

רבקה: אני אגיד לך: דירה באמצע הגטו, דירה קטנה, מלא אנשים, דחוס, כולם ביחד. זה באמת מראה משהו. והוא קורא. והשירה שהוא קרא, ואחרי שהוא סיים, גם לא נתנו לו לסיים, ביקשו עוד. ובסוף, כשיצאנו, שכחנו שאנחנו בגטו. כל הנוף היה שונה, הכול היה פחות מאיים.

היידיש שלי

מה טוב עם ערב
להשתרג בך, לחוש בכל מלה ואות
את פלא הקרבה –
מנין בא?
איך להסביר?
מתוך דמעת דורות
משמחת ילדות
להוליד אתך
כשרש בעבי האדמה,

כַּעַץ לְאוֹר חֲמָה
מִתְנַת חַיִּים נִתְּנָה:
לְחוּשׁ קִרְבָּה עַד כָּלוֹת
וְכֵן אֶתְּךָ לַחַיּוֹת.

(מיידיש: רבקה בסמן בן־חיים)

רבקה: עם מולה נפגשתי בלובלין. אחר כך הלאה אנחנו התקדמנו ובאנו לבלגרד, ובבלגרד עוד טיטו היה, במה שהיה אחרי המלחמה. ומולה היה גם בבלגרד, וביקש שאשאר לעזור לקלוט את האנשים שעוברים.

■ **דורי:** "אנשים" זה אומר הניצולים מהמחנות?

רבקה: הניצולים מהמחנות. שתמיד אני חושבת, קשה לקרוא למישהו שיצא משם ניצול, זה בקושי. אבל שָׁמָּה בעצם הכרתי את מולה יותר. והוא, לי הייתה אתי חבילונת קטנה של שירים, ופעם הוא שאל, מה יש לך בכיס ככה? כי הוא לא ידע. אז אמרתי לו, רוצה לשמוע? קראתי לו, וככה אנחנו, אני חושבת שזה מה שקשר בינינו. בעצם התחתנו בבלגרד.

■ **דורי:** מיד אחרי המלחמה?

רבקה: כן, מה שעוד נשארנו. הרב אלקלעי, שאני עוד זוכרת אותו שם. וכבר חזרנו אחר כך ארצה.

■ **דורי:** מתי הגעתם הנה?

רבקה: הגענו הנה ב־47, נדמה לי ביולי. אני זוכרת שהגענו באותו זמן עם החבר'ה לקיבוץ המעפיל. אני התאקלמתי בארץ בן־רגע, ואני חושבת בגלל הצמחים, בגלל השדות, בגלל הצמיחה.

■ **דורי:** איך את יכולה להשוות את היערות של ליטא לסרפדים פה?

רבקה: אני לא השווייתי, אני רק ידעתי, הרגשתי, את החיות. חידוש חיים הרגשתי.

■ **דורי:** הזכרת קודם את קבוצת היוצרים היידיים שפעלו כאן. בעצם אנחנו מדברים על קבוצת "יונג ישראל". מתי היא קמה?

רבקה: היא קמה בשנות ה־50, כולנו שורדי שואה. כמעט, אחת אולי לא. כולנו. אז באים אנשים שונים, וצריך להתאקלם, וצריך לחיות. וכל אחד יש לו הרבה בעיות עם עצמו, ועם הזיכרונות שלו. וסוצקבר, בחכמתו ובתחושה שקשה לתאר, מוכיח לנו להמשיך ליצור, כי היצירה תיתן לנו חיים. והיא תחדש לנו חיים. אבל היה לו גם חזון להמשך היידיש, וזה לא היה אצלו מוסתר. והוא עשה רבות למען "די גאָלדענע קייט".

■ **דורי:** שזה כתב־עת שסוצקבר ערך עשרות שנים.

רבקה בסמן בן-חיים ודורי מנור

רבקה: כתב-עת שהוא התחיל אותו, ושלח לכל אחד מאתנו גלויה, לשלוח חומר שיהיה כתב-עת. הוא לא ראה את היצירה ביידיש כאפילוג. הוא האמין, אפילו, ראה אותה יותר כזורעת, זורעת בדמעה, ואת ההמשך יודעים. אבל זה היה החזון שלו. אתנו הוא הבין ולא הלך בזמנים האלה על מניפסטים. הוא אמר כתבו, רק לשמור על רמה. שמר על האסתטיקה ביצירה. תמשיכו לכתוב מה שבא לכם.

מפי שכנים

אֶת הָאִשָּׁה הַשְׁתַּקְנִית כָּלֶם פֶּה מְכִירִים
לְעֶצְמָה בִּיִּידִישׁ כּוֹתֶבֶת הִיא שִׁירִים
וְאִם תִּמָּצָא אָדָם שְׁאֵת שְׁפָתָה יֵדַע
כָּבֵד לְעוֹלָם הִיא לֹא תִהְיֶה עוֹד בּוֹדֶדָה
בְּחֻלּוֹנָה הָאוֹר דּוֹלֵק גַּם בְּלִילוֹת
וּבְחֻלּוֹן פָּנִים שְׁקוּעוֹת בְּמַחְשָׁבוֹת
מַעֲמָק הַלִּילוֹת כּוֹתֶבֶת הִיא מְלָה
וְהַמְלָה תִּשְׁיֹר לִי שֶׁחַר שְׁעָלָה
אֲנַחְנוּ מְכִירִים אֶת הָאִשָּׁה הַשְׁתַּקְנִית
אֲלֵינוּ הִיא דּוֹבֶרֶת בְּכָל מִינֵי צָבָעִים
יֶרֶק וְגַם יוֹד, וְתַכְלֵת לְפַעֲמִים.

(מיידיש: רועי גרינוולד)

לא יכול להיות שיר שלא נשאר בו משהו מהנפש. איזו עקבה. אחרת אתה לא כותב. איך אתה מתחיל לכתוב? כשמשהו מדליק לך את הנפש. אני חיה עם כל כך הרבה שאינם, וצער יש לי. אבל אני אומרת שיש גם בי, כנראה, האמנות הזאת לשרוד. וליצור. ולהשאיר עקבה. משהו יישאר. אין לי מזה להגיד יותר.